

MODUL CITIRII AȘA-NUMITELOR „RUGĂCIUNI ALE CATISMELOR” DE-A LUNGUL TIMPULUI

Diac. lect. univ. dr. Nicolae PREDA
Facultatea de Teologie Ortodoxă „Justinian Patriarhul”, București

Abstract

The habit of reading the so-called „Prayers of the Kathismata” is, according to Cyrille Korolevskij, one of the most ancient and monastic tradition of our Church. The problem raised by the current practice is that of the sections on how to read these prayers, sections that no one today observes as they should, perhaps out of indifference, unawareness or even ignorance. Therefore, the present study reproduces some of the aspects related to this rather delicate situation, in our opinion.

Keywords: Psalter, prayers, liturgical manuscripts, anchorites, monastic tradition, liturgical provinces.

1. Scurtă privire de ansamblu

Analizând chiar și „în treacăt” situația actuală a rubricilor liturgice, singurele care ne conferă reguli „stabile” (fixe) de observare a rânduielilor, fiind bine redată și consemnate, vom constata, din păcate, că sunt tot mai puțini cei care le observă exact, adică în spiritul lor, foarte probabil din neștiință sau chiar din ignoranță.

Trebuie să precizăm, de asemenea, că pentru liturgiști, ceea ce este scris „cu roșu” reprezintă o normă liturgică, pe care o putem încadra în așa-zisul „drept liturgic”; de altfel, toate aceste rubrici își găsesc „forța”, aplicabilitatea și valabilitatea în faptul că toate cărțile de cult sunt tipărite doar cu binecuvântarea Sfântului Sinod al Bisericii noastre.

Mai mult, rânduielile de cult, în general, și Sfânta Liturghie, în mod special, nu sunt nici pe departe creația sau „produsul” pietății personale, ci ele sunt, așa cum observă părintele Robert Taft:

„idealul de rugăciune al Bisericii”¹, deoarece „nu noi suntem măsura cultului, ci, mai curând, cultul Bisericii este parametrul la care ne raportăm”².

Această realitate atrage după sine o alta la fel de evidentă și anume că aceste rânduieli nu se schimbă după voia vreunui liturgist „autoproclamat”, care s-a trezit peste noapte că slujbele trebuie să se săvârșească într-un anume fel, ce ține de viziunea lui personală, ci ele evoluează potrivit „unui proces foarte fin și particular, și urmărește propriile legi și ritmuri, nu pe ale noastre”³.

De notat, de asemenea, că slujbele și toate rânduielile noastre de cult se desfășoară și după un tipic anume, mai exact, după norme consfințite de așa-numita „tradiție liturgică”.

Aș dori să amintesc în acest context observația, mai mult decât pertinentă, a părintelui profesor Robert Taft, care este, în opinia mea, una fără echivoc, și care pleacă de la premisa potrivit căreia „cultul creștin este o realitate obiectivă a cărei semnificație nu stă în ceea ce noi gândim, simțim, ne imaginăm sau ne-ar plăcea să fie, ci în datele tradiției creștine”⁴.

Revenind la tema studiului, adică la modul citirii așa-numitelor „rugăciuni ale Catismelor”, țin să precizez încă de la început, că regulile sau principiile tipiconale nu sunt tocmai uniforme, datorită, probabil, originii „necunoscute” a acestor rugăciuni, dar și faptului că aceste rugăciuni au „migrat” de-a lungul vremii dintr-un loc în altul.

În altă ordine de idei, aș vrea să amintesc de o „practică” de la noi, de la Mănăstirea Sihăstria, unde așa-numitele „rugăciuni ale Catismelor” sunt rostite de cei rânduiți la citirea continuă a *Psaltirii*, atât clerici, cât și simpli monahi.

¹ „... la liturgia della Chiesa non è qualcosa di cui ci appropriamo per i nostri bisogni, riducendola al livello delle nostre banalità. Piuttosto, è l'ideale di preghiera della Chiesa ciò a cui dobbiamo elevarci. Noi non siamo la misura della liturgia; piuttosto, la liturgia della Chiesa è il parametro che ci misura”, R.F. Taft, *A partire dalla liturgia. Perché è la liturgia che fa la Chiesa*, Edizioni Lipa, Roma, 2004, p. 36.

² Vezi nota precedentă.

³ „Ma non cambiamo solo perché qualche autoproclamato liturgista un bel mattino si alza e decide di cambiarele. Il processo è molto più fine e particolare, e segue le sue leggi e i suoi ritmi, non i nostri”, R.F. Taft, *op. cit.*, p. 37.

⁴ „... la liturgia cristiana è una realtà oggettiva il cui significato non sta in ciò che noi pensiamo, sentiamo, immaginiamo o ci piacerebbe che fosse, ma nei dati della tradizione cristiana”, *Ibidem*, p. 12.

De notat că *Psaltirile* (manuscrite) nu menționează reguli cu privire la cei ce au sau nu dreptul de a citi aceste rugăciuni; de altfel, nici edițiile tipărite nu amintesc ceva în acest sens⁵.

Există menționată însă o practică monastică egipteană veche (vorbim de ceea ce liturgiștii numesc „oficiul monastic pur”)⁶, unde rugăciunile „conclusive” erau rostite între psalmi, fără a preciza cine le rostea (un cleric sau un simplu monah):

„... s-a ridicat unul dintre ei să intoneze psalmi Domnului. Toți erau așezați, după obiceiul chiar de azi din părțile Egiptului, stând cu inima încordată la cuvintele psaltului. După ce acesta a cântat într-o rostire neîntreruptă unsprezece psalmi, despărțiți prin rugăciuni de versetele următoare...”^{7,8}.

În încheierea acestei prezentări aș adăuga că o parte din așa-zisele „rugăciuni ale Catismelor” sunt, într-adevăr, „sacerdotale”, în sensul că le găsim în unele rânduieli de slujbă unde sunt citite doar de slujitori (arhiereu sau preot), și nu ca în *Psaltire*, unde sunt citite de toți credincioșii (clerici și mireni):

a) la Sfânta Liturghie:

„... în timp ce diaconul cădește, preotul revine în fața Sfintei Mese și citește în taină: Rugăciunea dinaintea de Evanghelie: Strălucește în inimile noastre...”⁹;

b) în *Psaltire*:

„... Apoi Doamne, miluiește (de 40 de ori), și rugăciunea aceasta: Strălucește în inimile noastre...”¹⁰.

⁵ A se vedea îndrumările generale din capitolul 9: „Cum se citește *Psaltirea* deosebi (de fiecare credincios)”, *Psaltirea Prorocului și Împăratului David*, EIBMO, București, 2016, pp. 13-15.

⁶ Robert F. Taft, *La liturgia delle ore in oriente e occidente. Le origini dell'ufficio divino e il suo significato per oggi*, Edizioni Lipa, Roma, 2001, p. 84.

⁷ Sfântul Ioan Casian, „Scrieri alese: Așezămintele mănăstirești și Convorbiri duhovnicești”, traducere de prof. Vasile Cojocar și prof. David Popescu, în colecția *Părinți și Scriitori Bisericești (PSB)*, vol. 57, EIBMBOR, București, 1990, p. 124.

⁸ „... Uno si alzava in mezzo e cantava i salmi al Signore. Intanto tutti stavano seduti (come è ancora uso in Egitto), con la mente intensamente fissa alle parole del cantore, e quando aveva cantato undici salmi, separati dalle preghiere inserite tra di loro...”, Robert F. Taft, *op. cit.*, pp. 85-86.

⁹ *Liturghier cuprinzând Vecernia, Utrenia, Dumnezeieștile Liturghii ale Sfinților: Ioan Gură de Aur, Vasile cel Mare, Grigorie Dialogul (a Darurilor mai înainte Sfințite), Rânduiala Sfintei Împărtășiri și alte rugăciuni de trebuință*, EIBMO, București, 2012, pp. 147-148.

¹⁰ *Psaltirea*, București, 2016, p. 160.

2. Câteva aspecte legate de introducerea „Psalmilor lui David” în cult

Despre momentul introducerii în cult a „*Psalmilor lui David*” și despre modul folosirii așa-zisei „*Psaltiri liturgice*”, din păcate, studiile de specialitate nu vorbesc foarte mult; motivul este însă unul evident: primele „rugăciuni” (imne¹¹)¹² folosite în cult au fost, fără doar și poate, *Psalmii* lui David¹³, care erau considerați inspirați de Dumnezeu, adică o veritabilă „autoritate scripturistică”¹⁴.

De altfel, atât în Orient, cât și în Occident, unele canoane bisericești, precum 59 Laodiceea (anul 364)¹⁵ și 12 Braga (anul 563)¹⁶, interzic cântarea (rostirea) în biserică a imnelor nescripturistice.

¹¹ „Prima mărturie care ne prezintă un imn al Intrării Mari de la Constantinopol, omilia lui Eutihie, vorbește de un «imn psalmic» și se referă, se pare, la *Psalmul* 23”, R.F. Taft, *O Istorie a Liturghiei Sfântului Ioan Gură de Auri*, volumul II, *Transferul darurilor și celelalte rituri preanaforale*, partea 1, *Intrarea cea Mare*, ediția a 2-a revăzută, traducere și prefață de Cezar Login, Editura Renașterea, Cluj-Napoca, 2014, p. 190.

¹² „Qualche tipo di salmodia era un elemento del culto cristiano fin dal suo inizio, come è chiaro da molti testi del Nuovo Testamento: 1 Cor. 14, 26, Ef. 5, 18-20, Col. 3, 16-17, Gal. 5, 13, Ap. 5, 8-9. Ciò che questi testi intendono esattamente con «salmi, salmodia, cantici» resta comunque dubbio, nonostante l’esegesi a cui questi testi sono tradizionalmente soggetti. Si riferiscono a salmi biblici? Forse, ma non sicuramente”, R. F. Taft, *A partire...*, pp. 164-165.

¹³ „Il termine greco ψαλμός non era il solo che i cristiani usavano per i salmi di Davide, né questo termine *per se* si limitava ai salmi biblici. E sebbene l’uso dei primi cristiani sembri favorire l’interpretazione del termine in riferimento ai salmi biblici, dove non ci sono ragioni di sospettare un altro significato, fino al III-IV secolo vediamo autori latini e greci che usano ancora ψαλμός/*psalmus* in riferimento a composizioni chiaramente non bibliche. Ma poiché numerosi testi del Nuovo Testamento si riferiscono al canto di un tipo o di un altro, e poiché in questo tempo ψαλμοί era diventato per gli ebrei ellenofoni il nome proprio greco di ciò che conosciamo come i salmi di Davide (sebbene non esclusivamente), non contesterò, né tenterò di provare il giudizio comune secondo il quale i primi cristiani usavano probabilmente i salmi biblici nei loro raduni. È perfettamente chiaro che alla fine i cristiani giunsero a fare così, ed è ugualmente ovvio che essi presero questi salmi dal giudaismo”, *Ibidem*, p. 165; vezi și p. 165, notele 7, 8 și 9.

¹⁴ „La salmodia si raccomanda prima di tutto per la sua autorità scritturistica: i salmi sono rivelati divinamente, sono stati usati da Cristo e dagli apostoli; il salterio contiene ogni cosa che si trova negli altri libri della Bibbia: storia, legge, profezia, ammonizione, moralità...”, *Ibidem*, pp. 185-186, notele 72 și 73.

¹⁵ „Canonul 59 Nu se cade deosebiți psalmi a se zice în Biserică, nici cărți necanonice, ci numai cele canonice ale Testamentului nou și a celui vechi”, *Pidalion* [retipărire], Mănăstirea Neamț, 1844, p. 329; „... i canti non biblici sono espressamente proibiti nel canone 59 del Concilio di Laodicea in Frigia ca. 360-390”, R.F. Taft, *op. cit.*, p. 184.

Mențiuni privind, pe de o parte, existența „*Psalmilor lui David*” în cult, iar pe de alta, a așa-numitelor „*rugăciuni ale Catismelor*”, găsim consemnate, de asemenea, în canonul 17 al Sinodului de la Laodiceea (364)¹⁷, unde se amintește (poruncește) „*să nu se cânte deodată toți psalmii lui David în adunările și slujbele Bisericii, ca nu pentru lungimea lor, să se îngreuneze norodul și să iasă din Biserică. Ci printre psalmi să se facă citire și rugăciune, ca norodul să se odihnească puțin...*”¹⁸.

O sintagmă interesantă, ce pare să redea o altă dimensiune a percepției *Psalmilor* lui David în cult și care îmbină două concepte relativ identice (imnul și psalmul) și anume, „imnul psalmic”, aparține patriarhului Eutihie al Constantinopolului (552-565, 577-582), și o regăsim într-un cuvânt rostit la Paști (*Sermo de Paschate et de sacrosancta Eucharistia*): „Se comportă prostește cei ce au învățat poporul să cânte un anume imn psalmic (!) (ὕμνον τινὰ ψαλμικόν)¹⁹ atunci când slujitorii...”²⁰; acest „imn psalmic”, de altfel un imn („antifon”) al Intrării Mari, „se referă, se pare, la *Psalmul 23*”²¹.

3. De la Psalmii lui David la așa-numitele „rugăciuni ale Catismelor”

Între rugăciunile prin care Biserica era obișnuită dintotdeauna a se ruga, se află și așa-numitele „*rugăciuni ale Catismelor*”²², unele dintre ele rămase în uz până astăzi, în cadrul slujbei Vecerniei unite cu *Liturghia Darurilor mai înainte sfințite*²³, dar și rugăciunile „*sacerdotale*” sau „*preoțești*” (adică cele destinate a fi citite numai de către

¹⁶ „In occidente il canone 12 del Concilio di Braga (AD 563) legifera la stessa proibizione: vedi Taft, *La liturgia delle ore*, 206-207”, *Ibidem*, pp. 184-185, nota 71; „Il concilio di Braga in Galizia (ora in Portogallo), tenuto nel 563 (...) il canone 12 proibisce in chiesa il canto di composizioni non bibliche...”, Robert F. Taft, *La liturgia...*, pp. 206-207.

¹⁷ „Canonul 17 Nu se cuvine să grămădească psalmii întru adunări, ci printre fiecare psalm, să se facă citire”, *Pidalion*, p. 318.

¹⁸ *Ibidem*, p. 318.

¹⁹ PG 86², 2401A.

²⁰ R.F. Taft, *O Istorie...*, p. 146.

²¹ *Ibidem*, pp. 189-190.

²² M. Arranz, „Les prières presbytérales des matines byzantines – 2de partie: Les manuscrits”, în *Orientalia Christiana Periodica* 38 (1972), pp. 86-87.

²³ *Ibidem*, p. 87, nota 1; *Ἱερατικόν*, Ἀθήναι, Ἐκδοσις τῆς Ἀποστολικῆς Διακονίας τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, 2000, pp. 3-5, 203-207; *Liturghier*, București, 2012, pp. 265-272.

preot), specifice, în mod exclusiv, binecunoscutei „slujbe cântate” (*asmatike akolouthia*²⁴)²⁵, oficiate la Marea Biserică (Sfânta Sofia) din Constantinopol.

Denumite rugăciuni „ale catismelor” (ori „rugăciuni ale anti-foanelor”, ca în tradiția constantinopolitană), aceste rugăciuni comportau structuri diferite în funcție de cele două tradiții liturgice determinante, cea ierusalimiteană și cea constantinopolitană, fapt pentru care voi încerca să redau câteva dintre trăsăturile caracteristice ale acestora.

Pr. M. Arranz afirmă, printre altele, că o bună parte dintre „rugăciunile sacerdotale” ar fi rămas până astăzi în cult; este vorba de sigur despre rugăciunile Vecerniei²⁶ și ale Utreniei²⁷, pe care le citește preotul în taină, în timpul rostirii la strană a psalmilor începători din cadrul acestor slujbe²⁸.

De menționat că aceste „rugăciuni”²⁹ sacerdotale³⁰, cunoscute și sub denumirea de „rugăciuni preoțești” sau „prezidențiale”³¹, citite odinioară pe tot parcursul slujbelor, reprezintă, în opinia specia-

²⁴ „Asmaticòs, ufficio è l'antica ufficiatura propria delle cattedrali contrapposta a quella monastica che ha finito con il prevalere”, *Piccolo glossario dei termini liturgici bizantini*, cf. http://www.webalice.it/giovanni.fabriziani/glossario/glossario_a.htm (pagină accesată în 18.01.2015).

²⁵ M. Arranz, „Les grandes étapes de la Liturgie Byzantine: Palestine-Byzance-Russie: Essai d'aperçu historique”, în *Liturgie de l'église particulière et liturgie de l'église universelle, Bibliotheca Ephemerides Liturgicae*, Subsidia 7, Centro Liturgico Vincenziano-Ed. liturgiche, Roma, 1976, p. 51.

²⁶ „Rugăciunile pe care preotul le citește în taină, în fața ușilor împărătești, se numesc rugăciunile Vecerniei, sau ale luminilor de seara (εὐχαὶ τοῦ λυχνικοῦ) pentru că ele se citeau odinioară la vremea când se aprindeau în biserici luminile sfeșnicelor și ale candelor, menite să risipească întunericul nopții...”, Pr. prof. dr. Ene Braniște, *Liturgica Specială pentru institutele teologice*, EIBMBOR, București, 1985², p. 66.

²⁷ „Cele 12 rugăciuni citite în taină de către preot în timpul celor șase psalmi, Rugăciunile dimineții sau ale Utreniei, au un conținut variat...”, *Ibidem*, p. 139.

²⁸ Cf. „Les grandes étapes...”, p. 51.

²⁹ „3.2.7. Preghiere. Costituiscono un elemento importante dell'ufficiatura bizantina, specialmente quelle presbiterali dell'orthros e del vespro; parecchie sono anonime e quelle che hanno nome di autore sono di difficile attribuzione”, M. Nin, *Ufficiatura bizantina. La Liturgia delle ore nella tradizione bizantina*, Dispense Pontificio Istituto Orientale, Roma, 2002-2003, p. 20.

³⁰ „Ἰδωμεν δὲ ἐμφαντικώτερον τὰ τῆς οἰκονομίας Χριστοῦ τυπούμενα μᾶλλον καὶ ἐν τῇ ἀσματικῇ καλῶς λεγομένη ἀκολουθίᾳ, ἥτις παρὰ τῶν Πατέρων ἡμῶν ἄνωθεν δέδοται, καθάπερ εἰρήκαμεν. Καὶ αἱ καθολικαὶ δὲ ἐκκλησίαι πᾶσαι ἀνά τὴν οἰκουμένην ἀπαρχῆς ταύτην ἐτέλουν μελωδικῶς,

liștilor, o „trăsătură generală a rânduieilor studite”³²: „rugăciunile preoțești³³ de la Vecernie³⁴ și Utrenie³⁵, preluate din „rânduiala

μηδὲν χωρὶς λέγουσαι μέλους, εἰ μὴ τὰς τῶν ἱερέων μόνον εὐχὰς, καὶ τὰς τῶν διακόνων αἰτήσεις... /Să vedem mai lămurit cele ale Întrupării lui Hristos, închipuite mai cu seamă la slujba care se numește a cântărilor. Această slujbă s-a dat, precum am zis mai-nainte, de Părinții noștri. Toate Bisericile cele sobornicești în toată lumea săvârșesc în versuri acestea, nu zic nimic fără versuri, afară de rugăciunile preoților și citaniile diaconilor...”, PG 155, 624C; vezi și N. Borgia, „*Horologion*. Diurno delle chiese di rito bizantino”, în *Orientalia Christiana* 56 = 16/I, Pontificio Istituto Orientale, Roma, 1929, p. 171.

³¹ „Nelle preghiere presidenziali dell’*asmatikòs* il culto della gloria divina è anzitutto un’azione di grazie a Dio che prende egli stesso l’iniziativa di chiamare l’uomo alla preghiera”, *Il Signore della gloria. Preghiere della “Grande Chiesa” bizantina*. Traduzione e note di Stefano L. Parenti, Edizioni Paoline, Milano, 1988, p. 134.

³² Ierom. dr. Petru Pruteanu, „Evoluția Rânduieilor tipiconale în Răsăritul ortodox. Studiu istorico-liturgic”, în *Studii Teologice*, seria a III-a, anul II, nr. 1 (2006), p. 90; vezi și pagina 90, nota 95.

³³ „Le sette preghiere recitate dal sacerdote davanti all’iconostasi sono di origine costantinopolitano e risalgono almeno al VIII secolo”, M. Nin, *op. cit.*, p. 38; vezi și M. Arranz, „Les prières sacerdotales des vèpres byzantines”, în *Orientalia Christiana Periodica* 37, 1971, pp. 85-124; „Durante i tre ultimi salmi, il sacerdote recita le 12 preghiere sacerdotali mattutine, che sono di tradizione costantinopolitana e le troviamo in uno degli eucologi più antichi, quello Barberini 336, VIII-IX sec.”, M. Nin, *op. cit.*, p. 24.

³⁴ „p. es. una preghiera *vespertina* dell’*asmatikòs* si trova ora nella «Grande Compiaeta» (!). (Cf. *Hòrologion*, Roma 1937, 256)”, *Il Signore della gloria...*, p. 137, nota 102; una dintre vechile rugăciuni ale Vecerniei se găsește astăzi în rânduiala Pavcerniței Mari; este vorba de rugăciunea „Doamne, Doamne, Cel ce ne-ai izbăvit de toată săgeata...” (Κύριε Κύριε ὁ ὀυσάμενος ἡμᾶς ἀπὸ παντὸς βέλους...), atribuită Sfântului Vasile cel Mare (+ 379), cf. *Ceaslov*, EIBMBOR, București, 2001, p. 179, care va „supraviețui” totuși și în rânduiala „Vecerniei plecării genunchilor la Rusalii”, cf. *Molitfelnic cuprinzând Slujbe, Rânduieii și Rugăciuni săvârșite de preot la diferite trebuințe din viața creștinilor*, EIBMBOR, București, 2006, p. 708; vezi și M. Arranz, *L’Eucologio Costantinopolitano agli inizi del secolo XI. Hagiomatarion & Archiericonon (Rituale & Pontificale) con l’aggiunta del Leiturgikon (Messale)*, Editrice Pontificia Università Gregoriana, Roma, 1996, pp. 71-72, 119-120.

³⁵ „En premier lieu, il s’agit des synapties et des prières presbytérales qui trouvaient place ici et là dans les vèpres et les matines”, Thomas Pott, „Réforme monastique et évolution liturgique. La réforme stoudite”, în: *Crossroad of cultures. Studies in Liturgy and Patristics in Honor of Gabriele Winkler*, edited by Hans-Jürgen Feulner, Elena Velkovska și Robert F. Taft, *Orientalia Christiana Analecta* 260, Pontificio Istituto Orientale, Roma, 2000, p. 574 și Thomas Pott, „La réforme liturgique byzantine. Étude du phénomène de l’évolution non-spontanée de la liturgie byzantine”, în *Bibliotheca Ephemerides Liturgicae Subsidia* 104, Centro Liturgico Vincenziano – Edizioni Liturgiche, Roma, 2000, p. 115.

cântării – *asmatikon(!) akolouthia*”, nu se citeau toate deodată ca acum, ci erau repartizate pe tot parcursul slujbelor³⁶37.

Remarcăm, de asemenea, faptul că unele dintre aceste „*rugăciuni sacerdotale*” de altă dată au „devenit”, dacă ne putem exprima astfel, și „*rugăciuni ale Catismelor*”, putând fi citite și de către credincioși³⁸; în ceea ce privește maniera în care va fi avut loc această schimbare și sensul în care ea a decurs, este greu să ne pronunțăm; ar fi interesant ca cei pasionați de acest tip de evoluții ale structurilor de cult să aprofundeze într-o bună zi și aceste aspecte.

În ceea ce privește numărul „*rugăciunilor sacerdotale*” ale binecunoscutei „*slujbe cântate*” (*asmatike akolouthia*), numite și „*rugăciuni ale antifoanelor*”³⁹ *Psaltirii*”⁴⁰, acesta se cunoaște grație colofonului⁴¹

³⁶ „In questo tipo di preghiera oraria, grazie alla sintesi operata dai monaci studiosi, sono sopravvissuti alcuni elementi dell’ antico *asmatikòs* e con essi circa venti delle sue preghiere presidenziali che però vengono recitate a voce bassa (!) una dietro l’altra (!), parte durante la declamazione del salmo introduttorio del vespro e parte durante la salmodia notturna del mattutino se non confinate in altri uffici, così che queste preghiere, composte per essere ascoltate da tutti, vengono ora clericalmente liquidate in una recita spesso frettolosa”, *Il Signore della gloria...*, pp. 136-137.

³⁷ M. Arranz, „Le sacerdoce ministériel dans les prières secrètes des Vêpres et des Matines byzantines”, în *Euntes docete* XXIV (1971), p. 192.

³⁸ A se vedea așa-numita rugăciune a „plecării capetelor” de la sfârșitul Utreniei: Doamne Sfinte, Care întru cele de sus... și „Rugăciunea dinainte de Evanghelie”, la Sfânta Liturghie: Strălucește în inimile noastre..., rugăciuni sacerdotale prin excelență, cf. *Liturghier*, București, 2012, pp. 102 și 147-148; aceste rugăciuni se regăsesc, de asemenea, între așa-zisele „rugăciuni ale Catismelor” din *Psaltirea* actuală, ce pot fi citite și de către credincioși, cf. *Psaltirea*, București, 2016, pp. 184, 160.

³⁹ Conotația cuvântului „antifon” (în greacă, *ἀντίφωνον*) în acest context este una specifică și desemnează un grup de doi sau mai mulți Psalmi; „La Constantinopol *Psaltirea* însăși era împărțită în antifoane, fiecare cuprinzând, în principiu, trei psalmi având același antifon-refren...”, J. Mateos, *Celebrarea cuvântului în Liturghia bizantină. Studiu istoric*, traducere și note de Cezar Login, Editura Renașterea, Cluj-Napoca, 2007, pp. 8-9, nota 23.

⁴⁰ „... εὐχὰς τῶν ἀντιφώνων τοῦ Ψαλτῆρος ὡς στιχολογεῖ ἡ Μεγάλη Ἐκκλησία κατὰ τὸν ἀριθμὸν αὐτῶν 74”, M. Arranz, *L’Eucologio Costantinopolitano...*, p. 13.

⁴¹ „Colofón s.n. Însemnare la sfârșitul unei cărți în epoca manuscriselor și incunabilelor, cuprinzând date privind tipograful, locul unde a lucrat, autorul și titlul lucrării”, cf. <https://dexonline.ro/definitie/colofon> (pagină accesată în 27.01.2017).

renumitului codice *Coisl. 213 (Evhologhiu, a. 1027)*⁴²; rugăciunile acestea vor dispărea însă, încetul cu încetul, din *Evhologhiile* redactate recent, în măsura în care așa-numitele „slujbe cântate” vor ceda locul slujbelor de tip monastic ale *Orologhionului (Ceaslovului)*⁴³. Mai mult chiar, însăși *Psaltirea* de tip palestinian va deveni *Psaltirea monastică bizantină*, și se va impune în practică, fapt confirmat de uzanța liturgică actuală⁴⁴.

Țin să precizez, de asemenea, în legătură cu numărul original al așa-numitelor „rugăciuni ale catismelor”, că nu avem încă un răspuns clar (definitiv), în sensul că nu se știe dacă numărul inițial (exact) al acestora ar fi fost 20⁴⁵ (una după fiecare „catismă”)⁴⁶, ca în practica actuală, 60 (trei după fiecare „catismă”)⁴⁷ sau 74, ca cele „ale antifoanelor *Psaltirii aflate în uzul Marii Biserici*”.

Mai mult, unele „*Psaltiri liturgice*” redau după anumite *Catisme* nu doar trei rugăciuni, ci două⁴⁹ sau patru⁵⁰, după cum se

⁴² „*Euchologium Strategii presbyteri (a. 1027)*”, H. Omont, *Inventaire sommaire des manuscrits grecs de la Bibliothèque nationale*, Troisième partie: Ancien fonds grec, codd. 2542-3117. *Coisl. Supplément grec. Autres bibliothèques de Paris. Départements*, Librairie Alphonse Picard, Paris, 1888, p. 150.

⁴³ M. Arranz, „Les grandes étapes...”, p. 51.

⁴⁴ R. Taft, „Mount Athos: A Late Chapter in the History of the 'Byzantine Rite'”, în *Dumbarton Oaks Papers* 42 (1988), p. 182; M. Nin, *op. cit.*, p. 17.

⁴⁵ *Vezi Vatican gr. 778; „4 «Psalterium continuatum», nempe psalmi et cantica, saec. XIV”, cf. R. Devreesse, Codices Vaticani Graeci [604-866], t. III, Roma, In Bibliotheca Vaticana, 1950, p. 293.*

⁴⁶ M. Arranz, „Les prières presbytérales des matines...”, p. 86; Georgi R. Parpulov menționează printre altele și primele *Psaltiri* care consemnează rugăciuni „la fiecare catismă”, *Toward a History of Byzantine Psalters, ca. 850-1350 AD*, Plovdiv, 2014, p. 103.

⁴⁷ „... en raison d'une prière par kathisma en règle générale, ou trois si on sépare les trois doxai de chaque kathisma”, M. Arranz, *Les prières presbytérales des matines...*, pp. 86-87; în realitate, cele trei rugăciuni sunt redată împreună la sfârșitul *Catisme*i (vezi *Ateniense 2478: 12r-15v etc.*, cf. N. Preda, *Așa-numitele „rugăciuni ale catismelor” potrivit Codicelui Ateniense 2478: (studiu de liturgică), teză de licență*, Editura Granada, București, 2016, pp. 37-41 și *Vindobonensis Theol. gr. 177: 27r-29v etc.*

⁴⁸ „degli antifoni del Salterio come le usa la Grande Chiesa”, cf. J. Duncan, *Coisl. 213. Euchologe de la Grande Église*, Dissertatio ad Lauream Pontificio Istituto Orientale, Roma, 1983, p. VII; sintagma subliniată a fost tradusă în această manieră de către J. Duncan (a se vedea referința din precedentă), deși originalul grecesc folosește verbul „στιχολογεῖ” = recită.

⁴⁹ *Ateniense 2478: 51r-53r: Κύριε Σωτήρ μου, ἵνα τί με ἐγκατέλιπες... ἡ Δέσποτα Παντοκράτορ, ὁ Πατήρ τοῦ Χριστοῦ σου...* (după *Catisma a 4-a*), cf. N. Preda, *Așa-numitele „rugăciuni ale catismelor”...*, pp. 53-55; *Vindobonensis Theol. gr. 177: 11r-13r: Εὐλογῶ σε, Κύριε, τὸν μόνον μακρόθυμον καὶ ἀνεξίκακον... ἡ Οἱ κατὰ τὸν καιρὸν τῆς ἡμέρας τῆς θεωρίας τῆς ἐν τῇ κτίσει μεγαλοουρίας...* (după *Catisma întâi*).

observă în manuscrisele *Ateniense 2478*⁵¹ și *Vindobonensis Theol. gr. 177*⁵².

Potrivit unui „Appendix” („Appendix D5: Prayers Found in Psalters and *Horologia*”)⁵³ al studiului lui G. Parpulov, ar fi vorba nu mai puțin de 30 pagini cu incipituri⁵⁴ (cca 412 rugăciuni, cu cele menționate, e drept, și în *Ceaslov*) ale așa-ziselor „rugăciuni ale *Catismelor*”⁵⁵.

G. Parpulov furnizează, de asemenea, una dintre informațiile importante privind „rugăciunile *Catismelor*”, anume că nu vor fi consemnate în codice mai devreme de sec. al XII-lea (mai exact anul 1105, când este datat ms. *Harvard gr. 3*⁵⁶)⁵⁷, deși în practică avem deja indicii în secolul al IX-lea, la Sfânta Atanasia din Eghina⁵⁸: „Acestea sunt cele mai vechi Psaltiri cu imne (*tropare*) scurte și rugăciuni introduse la fiecare *catismă*, de exemplu după Psalmii 8, 16, 23 etc. Harv. 3⁵⁹ este datat, conform conținutului unei liste

⁵⁰ *Ateniense 2478*: 126v-129v: Κύριε Ἰησοῦ Χριστέ ὁ Θεός ἡμῶν, ὁ τοῦ Πατρὸς μονογενῆς Υἱὸς καὶ Λόγος...; Κύριε ὁ Θεός μου, ὅσα σοι ἤμαρτον...; Παναγία Θεοτόκε, Κυρία τοῦ κόσμου, κυριευθέντα με... și Δέσποινα πάντων, Δέσποινα ἀγνή Θεοτόκε... (după *Catisma a 10-a*), cf. N. Preda, *Așa-numitele „rugăciuni ale catismelor”...*, pp. 76-80; *Vindobonensis Theol. gr. 177*: 18r-20r: Κύριε Ἰησοῦ Χριστέ, Υἱὲ τοῦ Θεοῦ, Λόγε ἀθάνατε, ὁ μὴ καταισχύνων...; Ὁ Θεὸς ὁ κατὰ πᾶσαν ὥραν θελήσας τὸν ἄνθρωπον ἀδιαλείπτως προσεύχεσθαι...; Σοί, Κύριε, τῷ δεδωκότι ἡμῖν ἡμέραν εἰς ἐργασίαν... și Κύριε, ὁ Θεός μου, ἐπὶ σοι ἤλπισα, σῶσόν με... (după *Catisma a 2-a*).

⁵¹ „Ψαλτήριον, μετὰ τῶν ὠδῶν, ἔτ. 1340”, cf. Α. Πολίτης, *Κατάλογος χειρογράφων τῆς Ἐθνικῆς Βιβλιοθήκης τῆς Ἑλλάδος, ἀρ. 1857-2500*, Ἀθῆναι, 1991, pp. 480-481.

⁵² „Psalmen und Oden, a. 1150”, cf. Herbert Hunger, Otto Kresten und Christian Hannick, *Katalog der griechischen Handschriften der Österreichischen Nationalbibliothek*, Teil 3/2. *Codices Theologici 101-200* [Museion. Veröffentlichungen der Österreichischen Nationalbibliothek. Neue Folge herausgegeben von der Generaldirektion. Vierte Reihe: Veröffentlichungen der Handschriftensammlung. Erster Band, Teil 3/2], Wien, Hollinek, 1984, p. 316.

⁵³ Georgi R. Parpulov, *op. cit.*, p. 182.

⁵⁴ Cuvântul „incipit” desemnează, printre altele, și primele cuvinte cu care începe în realitate un text (în cazul de față, o rugăciune).

⁵⁵ Georgi R. Parpulov, *op. cit.*, pp. 182-211.

⁵⁶ Cf. J. Anderson & S. Parenti, *A Byzantine Liturgical Psalter of AD 1105*, Washington [forthcoming]; vezi G. R. Parpulov, *op. cit.*, p. 103, nota 2.

⁵⁷ „MS Gr 3. Psalter, XIVth c.”, cf. Seymour de Ricci and W. J. Wilson, *Census of medieval and renaissance manuscripts in the United States and Canada*, Vol. I, The H. W. Wilson Company, New York, 1935, p. 971.

⁵⁸ G. Parpulov, *op. cit.*, p. 103; vezi și p. 103, nota 5.

⁵⁹ „Cambridge MA, Harvard University, Houghton Library, Greek MS 3”, cf. G. R. Parpulov, *op. cit.*, p. 103.

pascale, în anul 1104; Iber. 22⁶⁰ și Pantokr. 43⁶¹ sunt scrise într-un stil foarte similar și trebuie să fi fost copiate cam în aceeași perioadă de timp⁶².

Informația lui G. Parpulov pare a fi una justă, de vreme ce în-tâlnim „*rugăciuni ale Catismelor*” și într-un codice de la Biblioteca Națională din Viena, datat în secolul al XII-lea, pe care l-am amintit deja (*Vindobonensis Theol. gr.* 177, a. 1150).

a) după *Psalmul 8* (două rugăciuni):

Εὐλογῶ σε, Κύριε, τὸν μόνον μακρόθυμον... [11r-12r];

Οἱ κατὰ τὸν καιρὸν τῆς ἡμέρας τῆ θεωρίας... [12v-13r].

b) după *Psalmul 16* (patru rugăciuni):

Κύριε Ἰησοῦ Χριστέ, Ὑιὲ τοῦ Θεοῦ, Λόγε ἀθάνατε... [18r-18v];

Ὁ Θεὸς ὁ κατὰ πᾶσαν ὥραν θελήσας τὸν ἄνθρωπον... [18v];

Σοί, Κύριε, τῷ δεδωκότι ἡμῖν ἡμέραν εἰς ἐργασίαν... [19r-19v];

Κύριε, ὁ Θεὸς μου, ἐπὶ σοὶ ἤλπισα, σῶσόν με... [19v-20r]⁶³.

De notat, însă, că G. Parpulov indică și un alt codice, „Mount Sinai, Monastery of Saint Catherine, Greek MS 40”⁶⁴ [*Sinait. gr.* 40⁶⁵, s. XI, f. 1r: *Ψαλτήριον σὺν Θ(ε)ῶ μετὰ [τροπα]ρίων καὶ εὐχῶν τῆς ἡμέ(ρας) κ(αὶ) τ(ῆς) νυκτ(ός)*]⁶⁶, datat de acesta în secolul al XI-lea⁶⁷, al cărui titlu face referire directă la așa-zisele „*rugăciuni ale Catismelor*”, fapt ce confirmă existența acestora deja cu un secol mai devreme.

⁶⁰ „Mount Athos, Iberon Monastery, MS 22”, cf. *Ibidem*, p. 103; „4142. 22. Περγ. 4. XII. (φ. 313) Ψαλτήριον”, Spyr. P. Lambros, *Catalogue of the Greek Manuscripts on Mount Athos*, Volume II, At the University Press, Cambridge, 1900, p. 3.

⁶¹ „Mount Athos, Pantokrator Monastery, MS 43”, cf. G. R. Parpulov, *op. cit.*, p. 103; „1077. 43. Περγ. 4. XIII. 1. Ψαλτήριον (ἀκέφαλον), ἀρχ. ἀπὸ τοῦ κβ' καθίσματος”, Spyr. P. Lambros, *Catalogue of the Greek Manuscripts on Mount Athos*, Volume I, At the University Press, Cambridge, 1895, p. 97.

⁶² „These are the oldest known Psalters with short hymns (troparia) and prayers inserted at each kathisma, i.e. after Psalms 8, 16, 23, etc. Harv. 3 is datable, through a paschal table it contains, to AD 1104; Iber. 22 and Pantokr. 43 are written in very similar hands and must have been copied around the same time”, G. R. Parpulov, *op. cit.*, p. 103.

⁶³ A se vedea rugăciunile și în G. R. Parpulov, *op. cit.*, pp. 190, 195, 199, 205, 207 și 210.

⁶⁴ *Ibidem*, p. 103.

⁶⁵ „Psalmi, saec. XIV”, V. Gardthausen, *Catalogus codicum Graecorum Sinaiticorum*, Oxonii, E Typographeo Clarendoniano, 1886, p. 11.

⁶⁶ Cf. G. R. Parpulov, *op. cit.*, pp. 103 și 103, nota 4.

⁶⁷ Din păcate, G. Parpulov nu indică sursele pe care se bazează atunci când datează acest codice în sec. al XI-lea, cf. G. R. Parpulov, *op. cit.*, p. 103, nota 4.

4. Așa-zisele „rugăciuni ale Catismelor” în edițiile tipărite

O atenție aparte rezervă C. Korolevskij și *Psaltirilor* tipărite (menționează, printre altele, ediția de la Viena, din anul 1793, pe care a găsit-o la Roma), care consemnează o practică despre care spune că nu este redată în toate edițiile tipărite ale *Psaltirii* în limba greacă: „Cette manière de lire le Psautier pourrait être très antique, parce que le Psautier était le seul livre de prières des anciens anachorètes: probablement en trouverait-on des vestiges dans les manuscrits. En tous cas, je ne l’ai jamais vu reproduit dans les éditions grecques, sinon dans celle de Vienne 1793, dont se trouve un exemplaire à l’Institut Pontifical Oriental”⁶⁸.

Ipoteza lui C. Korolevskij este și nu este tocmai una justă, deoarece există și alte *Psaltiri* în greacă, care redau pe lângă „rugăciunile Catismelor”⁶⁹, chiar și așa-numitele „Titluri ale *Psalmilor*”⁷⁰, atât pe cele atribuite lui Eusebiu de Cezareea⁷¹ (+ 339)⁷², precum și altele⁷³.

Pe de altă parte, trebuie întărită supoziția lui C. Korolevskij în ceea ce privește existența în manuscrise a așa-numitelor „rugăciuni ale Catismelor”, deoarece despre acest subiect s-a scris mult în ultimul timp; eu personal am redactat două studii pe această temă, lucrări pe care le-am citat deja: *Așa-numitele „rugăciuni ale catismelor” potrivit Codicelui Ateniense 2478: [studiu de liturgică]* și

⁶⁸ „La Codification de l’Office byzantin. Les essais dans le passé”, în *Orientalia Christiana Periodica* 19 (1953), p. 58.

⁶⁹ „...καὶ ἡ εὐχή. Δέσποτα παντοκράτωρ, ὁ Πατήρ τοῦ Κυρίου ἡμῶν...”, *Ψαλτήριον τοῦ προφητάνακτος Δαβίδ. ἐν τῷ προσετέθησαν καὶ αἱ ἐν ἑκάστῳ ψαλμῷ ὑποθέσεις. καὶ εἰς τὸ τέλος αὐτοῦ ἐν ἀνώνυμον θεολογικὸν βιβλιάριον εἰς ἀπλὴν διάλεκτον, πάνν ὠφέλιμον, Ἐν Λειψία τῆς Σαξονίας, ἐν τῇ Τυπογραφίᾳ τοῦ Βρῆϊτκοφ, 1781*, p. 45.

⁷⁰ Despre așa-zisele „Titluri ale *Psalmilor*” a se vedea și N. Preda, *Pregchiere salmiche...*, pp. 472-487.

⁷¹ „ΥΠΟΘΕΣΕΙΣ ΕΥΣΕΒΕΙΟΥ ΤΟΥ ΠΙΑΜΦΥΛΟΥ”, *Codex Alexandrinus* (sec. V) 531r.

⁷² *Codex Alexandrinus* (sec. V) 531v-532v, cf. *Facsimile of the Codex Alexandrinus. Old Testament, Vol. III. [Psalm. Ecclesiast]*, Inghilterra, London (S. d.) și *The Codex Alexandrinus (Royal MS. 1 D. V-VIII), in reduced photographic facsimile. Old Testament, part IV. I Esdras-Ecclesiasticus*, London, 1957.

⁷³ „Βίβλος ψαλμῶν. Ὑπόθεσις. Ὅτι οἱ μὲν εὐσεβεῖς καὶ χρηστοὶ, μακάριοι...”, *Ψαλτήριον τοῦ προφητάνακτος Δαβίδ...*, p. 1.

Preghiere salmiche di autori vari secondo il codice „Vaticano Greco 783” [ff. 1-96r]).

C. Korolevskij adaugă, printre altele, că „rugăciunile Catismelor” se află în toate edițiile *Psaltirii* în slavonă, fiind la origine elemente importante dintr-o rânduială de tip anahoretic: „Il existe même un office à l’usage des ermites, ne comportant que le Psautier. Il se trouve dans toutes les éditions du Psautier slave. Avant chaque cathisme, après les prières habituelles du début de tout office, viennent trois tropaires, quarante *Gòspodi pomilui*, une prière à la Sainte Trinité, et on lit le cathisme. A la fin, quelques tropaires, quarante *Gòspodi pomilui* et une prière”⁷⁴.

La noi, din păcate, nu există un studiu care să acopere această problematică, însă, din ceea ce am cercetat eu, marea majoritate a *Psaltirilor* în limba română au și la noi aceste rugăciuni, probabil și datorită faptului că au fost traduse din limba slavonă.

Iată două dintre edițiile vechi ale *Psaltirii* în greacă, tipărite la noi, care conțin, atât „rugăciunile Catismelor”⁷⁵, cât și așa-numitele „Titluri ale Psalmilor”:

a) „Βίβλος ψαλμῶν. Υπόθεσις. Περὶ τῆς ἐναρέτου Διαγωγῆς μετὰ μακαρισμοῦ. Ψαλμὸς τῷ Δαβὶδ ἀνεπίγραφος παρ’ Ἑβραίοις. Ψαλμὸς. α’. Μακάριος ἀνήρ...”⁷⁶;

b) „Υπόθεσις. Περὶ τῆς ἐναρέτου διαγωγῆς μετὰ μακαρισμοῦ. Ψαλμὸς τῷ Δαβὶδ ἀνεπίγραφος παρ’ Ἑβραίοις. Ψ. α’. Μακάριος ἀνήρ...”⁷⁷.

⁷⁴ „La Codification...”, p. 58.

⁷⁵ Ψαλτήριον τοῦ προφήτου καὶ βασιλέως Δαβίδ, Ἐν τῇ ἱερᾷ τῶν εἰσοδίων τῆς Θεοτόκου μονῆ τοῦ Συναγῶβου, 1700, pp. γ^{rv}, ζ^v, ι^{vv} etc. și Ψαλτήριον τοῦ προφήτου καὶ βασιλέως Δα(βί)δ. Νεωστὶ γραφὲν δι’ ἐπιταγῆς καὶ δαπάνης τοῦ ὑψηλοτάτου καὶ φιλοχρίστου Αὐθέντου καὶ Ἡγεμόνος πάσης Οὐγκροβλαχίας Κυρίου Κ(υρι)οῦ Ἰωάννου Κωνσταντίνου Βασαράβα Βοεβόνδα τοῦ Βρανκοβάνου, 1701 (Ms. din Biblioteca Mitropoliei Iași, Fond Î.P.S. Teoctist, Nr. 12, pp. 9r-9v, 17r etc.).

⁷⁶ Ψαλτήριον τοῦ προφήτου καὶ βασιλέως Δαβίδ, Ἐν τῇ ἱερᾷ τῶν εἰσοδίων τῆς Θεοτόκου μονῆ τοῦ Συναγῶβου, 1700, p. α’.

⁷⁷ Ψαλτήριον τοῦ προφήτου καὶ βασιλέως Δα(βί)δ. Νεωστὶ γραφὲν δι’ ἐπιταγῆς καὶ δαπάνης τοῦ ὑψηλοτάτου καὶ φιλοχρίστου Αὐθέντου καὶ Ἡγεμόνος πάσης Οὐγκροβλαχίας Κυρίου Κ(υρι)οῦ Ἰωάννου Κωνσταντίνου Βασαράβα Βοεβόνδα τοῦ Βρανκοβάνου, 1701 (Ms. din Biblioteca Mitropoliei Iași, Fond Î.P.S. Teoctist, Nr. 12, p. 3r).

Concluzii

Putem afirma că numai un studiu detaliat al acestor „rugăciuni ale Catismelor” ar putea confirma multe dintre „dilemele” pe care încă le ridică aceste structuri (rugăciuni) liturgice, cum ar fi de exemplu tipul, originea, autorul, precum și epoca în care au fost redactate etc.

Despre obiceiul citirii așa-numitelor „rugăciuni ale Catismelor”, după cum afirmă și Cyrille Korolevskij, știm că pare a fi o uzanță foarte veche și de sorginte monahală din Biserica noastră, întâlnită la început la anahoreți.

Denumite rugăciuni „ale Catismelor” (ori „rugăciuni ale antifoanelor”, ca în tradiția constantinopolitană), deoarece erau așezate de regulă după fiecare din cele 20 de Catisme ale Psaltirii (ori după „antifoanele” constantinopolitane), aceste rugăciuni comportau structuri diferite, în funcție de cele două tradiții liturgice determinante, cea ierusalimiteană și cea constantinopolitană.

În ceea ce privește practica actuală (văzută și ca o reală continuare a vechilor uzanțe de tip anahoretic), aș dori să amintesc de „obiceiul” de odinioară a unora dintre mănăstirile din Moldova⁷⁸, care au făcut din rânduiala citirii *Psaltirii* și a așa-ziselor „rugăciuni ale Catismelor” o regulă liturgică zilnică, o adevărată „rugăciune continuă”.

⁷⁸ Vezi și Ieromonah Makarios Simonopetrul, *Triodul explicat. Mistagogia timpului liturgic*, traducere de diac. Ioan I. Ică jr, Editura Deisis, Sibiu, 2003², p. 151.